

” Бичко М. Дистанційне навчання та амбівалентність суджень щодо його ефективності при формуванні комунікативної компетентності майбутніх лікарів. *Освіта. Інноватика. Практика*, 2023. Том 11, № 2. С. 13-18. DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i2-002

Bychko M. Dystantsiine navchannia ta ambivalentnist sudzhen shchodo yoho efektyvnosti pry formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnix likariv [Distance education and the ambivalence of judgments regarding its effectiveness in forming the communicative competence of future doctors]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka – Education. Innovation. Practice*, 2023. Vol. 11, No 2. S. 13-18. DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i2-002

УДК 378.04:61]:37.018.43:004

DOI: 10.31110/2616-650X-vol11i2-002

Марина БИЧКО

Полтавський державний медичний університет, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2786-205X>

bastet090687@gmail.com

ДИСТАНЦІЙНЕ НАВЧАННЯ ТА АМБІВАЛЕНТНІСТЬ СУДЖЕНЬ ЩОДО ЙОГО ЕФЕКТИВНОСТІ ПРИ ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ЛІКАРІВ

Анотація. У статті проведено теоретичний аналіз понять «дистанційне навчання» та «дистанційна освіта» з точки зору концепції розвитку дистанційної освіти в Україні та погляду дослідників, що займалися вивченням питань дистанційного навчання, дистанційної освіти та технологій, що уможливають здійснення таких видів освітнього процесу. Визначено суть понять та охарактеризовані спільні та відмінні риси; окреслено шляхи їх перетину під час освітнього процесу в закладі вищої освіти медичного спрямування. Висвітлено особливості організації та здійснення освітнього процесу у закладах вищої освіти медичного профілю в Україні під час пандемії Covid-19 та в період воєнного стану. Описані зміни та нововведення в системі оцінювання знань, умінь та навичок здобувачів вищої освіти під час освітнього процесу у вимушених дискомфортних умовах та їх вплив на формування знань, умінь та навичок майбутніх лікарів першого та другого року навчання. Коротко охарактеризовані переваги та недоліки процесу здійснення дистанційної комунікації як однієї з необхідних вимушених умов під час пандемії Covid-19 та в період воєнного стану. Описані проблеми та ситуації, що виникають між майбутніми лікарями та викладачами у процесі дистанційної комунікації, а саме, під час виконання елементарних завдань – усні відповіді з визначенням понять, що вивчаються, розширене обґрунтування власної думки чи власної позиції з приводу того чи того питання, що обговорюється, захист власної позиції у спірних ситуаціях, що виникають тощо. Сформульовано особисту думку щодо дистанційного навчання здобувачів вищої освіти медичного профілю в Україні під час пандемії Covid-19 та в період воєнного стану та його впливу на процес формування комунікативної компетентності майбутніх лікарів.

Ключові слова: заклад вищої освіти; освітній процес; майбутні лікарі; дистанційне навчання; компетентність; комунікація; Covid-19; війна.

Maryna BYCHKO

Poltava State Medical University, Ukraine

<https://orcid.org/0000-0003-2786-205X>

bastet090687@gmail.com

DISTANCE EDUCATION AND THE AMBIVALENCE OF JUDGMENTS REGARDING ITS EFFECTIVENESS IN FORMING THE COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE DOCTORS

Abstract. The article carries out a theoretical analysis of the concepts of "distance learning" and "distance education" from the point of view of the concept of the development of distance education in Ukraine and the point of view of researchers who studied the issues of distance learning, distance education and technologies that enable the implementation of such types of educational process. The essence of concepts is defined and common and distinctive features are characterized; the ways of their intersection during the educational process in the medical institution of higher education are outlined. The peculiarities of the organization and implementation of the educational process in institutions of higher medical education in Ukraine during the Covid-19 pandemic and during the period of martial law are highlighted. Changes and innovations in the system of evaluating the knowledge, abilities and skills of higher education students during the educational process in forced uncomfortable conditions and their impact on the formation of knowledge, abilities and skills of future doctors of the first and second year of study are described. The advantages and disadvantages of the process of remote communication as one of the necessary forced conditions during the Covid-19 pandemic and during martial law are briefly described. The problems and situations that arise between future doctors and teachers in the process of remote communication are described, namely, during the performance of elementary tasks - oral answers with the definition of the concepts being studied, an extended justification of one's own opinion or one's own position on this or that issue, which is discussed, protection of one's own position in controversial situations that arise, etc. A personal opinion has been formulated regarding the distance education of students of higher medical education in Ukraine during the Covid-19 pandemic and during the period of martial law and its impact on the process of forming the communicative competence of future doctors.

Keywords: institution of higher education; educational process; future doctors; Distance Learning; competence; communication; Covid-19; war.

Постановка проблеми. Протягом останніх двадцяти років, відбувається процес переходу від традиційної форми навчання до навчання на базі комп'ютерних технологій та їх широкого кола можливостей. Забезпечення цього процесу стало можливим, перш за все, з розвитком мережі Інтернет. Відтак з'явилася можливість відправляти необхідну кількість різних типів даних в будь-яку частину

світу де б ви не знаходились на даний момент, спікери отримали можливість презентувати свої думки та напрацювання в мережі на весь світ без обмежень, також стало можливим вільно вести дискусії з іншими користувачами мережі в online режимі, а також створювати власні Інтернет-сайти та розміщувати на них інформацію будь-якого характеру, від навчальної інформації до суто особистої, тим самим роблячи її доступною для всіх бажаючих, або ж обмежуючи коло осіб кому ця інформація врешті-решт буде доступною.

Не потребує доведення той факт, що прогрес сучасних інформаційних технологій дає можливість підвищувати та вдосконалювати ефективність освітнього процесу не лише у школах України, а й у закладах вищої освіти будь-якого спрямування, незважаючи на місцезнаходження.

Під час реформування освіти у закладах вищої освіти прогресивно розробляється концепція дистанційної освіти – розробляються різноманітні технології, у тому числі й технології змішаного навчання. На сьогоднішній день це, перш за все, пов'язано зі швидкими темпами поширення пандемії Covid-19 та введенням воєнного стану в Україні через повномасштабне вторгнення Росії на територію нашої держави.

Наразі постає низка питань про те, чи буде ефективним освітній процес, що буде здійснюватися у таких вимушених умовах? Чи забезпечать дистанційні форми навчання формування знань, умінь та навичок у повному обсязі? Чи буде можливість ефективного контролю засвоєння навчального матеріалу здобувачами? Чи зможуть здобувачі освіти пристосуватися до «такого» виду навчання і головне чи у кожного з них буде доступ до мережі Інтернет? Наразі ці питання є нагальними, але попередньо необхідно розібратися, що ж називають дистанційним навчанням і які його особливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття над проблемою науково-методичних основ дистанційного навчання працювали багато науковців, а з появою пандемії спричиненої covid-19, коли дистанційне навчання стало вимушеним у всьому світі, та введенням воєнного стану, кількість науковців та їх праць присвячених проблематиці дистанційного навчання зростає стрімко та вразі.

Проблемою дистанційного навчання в освіті займалися О. Андреев, М. Грехем Мур, Дж. Мюллер, О. Петерс, Г. Рамбл, А. Хуторський та інші. Різні аспекти історії й філософії дистанційної освіти розглядали Г. Козакова, Н. Корсунська, В. Луговий, Н. Сиротенко, П. Таланчук.

Питанням забезпечення якості освіти під час дистанційного навчання приділяли увагу Я. Ваграменко, Н. Корсунська, В. Овсянников. Особливості підготовки педагогічних кадрів у системі дистанційного навчання розглядали Л. Брескіна, С. Калашникова, Т. Койчева, В. Кухаренко, Н. Сиротенко.

Використанню Інтернету та його можливостей у дистанційній освіті приділяли увагу Г. Козакова, В. Кушерець, Є. Полат.

Значна увага приділялася науковому обґрунтуванню дистанційних технологій навчання дорослих. Над цією проблематикою працювали Л. Авраменко, С. Вершловський, Л. Лесохіна, В. Онушкін.

Привертають увагу роботи українського дослідника Л. Калайдова, присвячені дослідженню ролі викладача в системі дистанційної освіти; напрацювання М. Мигович, яка займається дослідженням стану й перспектив розвитку дистанційної освіти в сьогоденні наукового простору України.

Проблеми комунікації учасників дистанційного навчання та її успішну реалізацію в навчальному процесі досліджувала низка вчених: В. Бондаренко, Н. Волкова, Е. Веренич, Л. Городенко, В. Гриценко, Є. Долинський, С. Дружилов, В. Колос, Б. Кузіков, О. Купенко, В. Кухаренко, Т. Лаврик, В. Любчак, Н. Муліна, С. Науменко, Є. Полат, М. Руденко, Т. Свириденко, В. Солдатін та ін.

Окремо питаннями віртуального спілкування і його особливостями займалися Н. Грабар, А. Гусева, Г. Остапенко, В. Посохова та ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб здійснити теоретичний аналіз понять «дистанційне навчання» та «дистанційна освіта»; визначити суть означуваних понять, охарактеризувати спільні та відмінні риси, а також принагідно окреслити шляхи їх перетину під час освітнього процесу в закладі вищої освіти медичного спрямування; висвітлити особливості організації та здійснення освітнього процесу у закладах вищої освіти медичного профілю в Україні під час пандемії Covid-19 та в період воєнного стану.

Методи, що застосовувалися: аналіз стану досліджуваності проблеми; систематизація наукових джерел, законодавчих та нормативних документів; узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду застосування дистанційних технологій у здійсненні освітнього процесу та процесу формування професійних компетентностей майбутніх лікарів; узагальнення власного досвіду застосування дистанційних технологій для здійснення освітнього процесу та формування комунікативної компетентності майбутніх лікарів під час пандемії Covid-19 та в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень сучасна дистанційна освіта в Україні нагадує традиційні форми заочного навчання, без застосування всіх можливостей принципово нових форм і методів навчання.

На сьогодні, серед науковців, немає одностайного рішення, щодо визначення поняття «дистанційне навчання». Можна зустріти ще таке визначення як «дистанційна освіта».

Аналізуючи наукову літературу, можемо стверджувати, що в педагогічній науці й практиці є багато підходів до визначення сутності поняття «дистанційне навчання». Так, О. Муковіз акцентує увагу на тому, що термін «дистанційне навчання» часто застосовується як заміник або синонім поняття «дистанційна освіта». Але між цими термінами все ж є досить суттєва різниця. Процес надання освіти контролюють освітні установи й викладачі, тоді як за процес свого навчання відповідає студент. Ми погоджуємося з дослідником і вважаємо, що поняття «дистанційна освіта» і «дистанційне навчання» не є тотожними або взаємозамінними. Дистанційне навчання є прямим результатом і водночас інструментом упровадження дистанційної освіти.

За концепцією розвитку дистанційної освіти в Україні дистанційна освіта – це форма навчання, рівноцінна з очною, вечірнього, заочною та екстернатом, що реалізується, в основному, за технологіями дистанційного навчання [4].

Науковці по-різному тлумачать сутність дистанційного навчання. Так, І. Подласий вважає, що дистанційне навчання – це визначена за напрямком взаємодія викладача і студентів, скерована на досягнення поставленої мети.

П. Підкасистий розглядає дистанційне навчання як організацію навчального процесу таким чином, що викладач розробляє навчальну програму, в якій лівова частка в навчанні студента припадає на самостійність вивчення того чи іншого матеріалу.

Деталізуючи сутність дистанційного навчання, О. Жерновникова зазначає, що воно є новою формою організації процесу навчання, яка суміщає в собі традиційні й нові інформаційні технології навчання. Воно ґрунтується на принципі самостійного отримання знань, який, своєю чергою, забезпечується телекомунікаційним принципом донесення до студентів основного навчального матеріалу й інтерактивною взаємодією студентів із викладачами як у процесі навчання, так і під час оцінювання викладачем отриманих студентами знань і навичок у процесі навчання.

О. Корбут розглядає дистанційне навчання як сукупність технологій, що забезпечують доставку студентам основного обсягу навчального матеріалу. Нею акцентуються інтерактивна взаємодія студентів і викладачів у процесі навчання, надання студентам можливості самостійної роботи з навчальними матеріалами, а також у процесі навчання [2].

Якщо звернутися до Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, то треба зазначити, що інформатизація професійно-технічної освіти, процес формування та впровадження інформаційно-освітнього середовища, розробка педагогічних програмних засобів, створення систем дистанційної освіти, засобів їх обслуговування а також забезпечення доступу до світових інформаційних ресурсів є важливою умовою її модернізації [8].

Отже, можемо зробити висновок про те, що поява дистанційної освіти не випадкове явище, це закономірний етап розвитку, а також відповідної адаптації освітнього процесу до сучасних умов, а вимушений перехід навчальних закладів на дистанційну форму навчання під час пандемії лише пришвидшив даний процес модернізації освіти.

Якщо декількома роками раніше питання про те «бути чи не бути» дистанційній освіті було актуальним, то на сьогодні дистанційна форма навчання впроваджена вимушеними умовами пандемії в повному обсязі. У всьому світі дистанційна освіта існує, займає своє соціально-значуще місце в освітній сфері. За прогнозами науковців, у 2023 р., кількість людей у світі, що здобувають освіту дистанційно становитиме 120 млн чоловік [10].

В умовах сьогодення інформаційні технології є повноправною невід'ємною частиною життя людей різного незалежно від віку та соціального статусу. На сучасному етапі розвитку інформатизації суспільства, у зв'язку з появою нових інформаційних технологій, можемо спостерігати відповідні зміни у системі освітнього процесу:

- 1) на зміну формальному підходу до навчання приходить когнітивний;
- 2) основний підручник, що зазвичай повністю відповідав програмі навчального курсу, замінюється майже необмеженою кількістю джерел інформації в глобальній мережі Інтернет;
- 3) з'являється гіпертекст, що є суттєвим шляхом до економії та раціоналізації використання часу того, хто навчається;
- 4) уможливується використання різноманітних технологій, що стануть найбільш вигідними для студентів;
- 5) технології навчання стають взаємодоповнюючими.

Впровадження дистанційної форми навчання у освітній процес закладів вищої освіти України вимагає від викладачів ґрунтовного стимулювання до вдосконалення системи об'єктивного оцінювання якості знань здобувачів освіти. У зв'язку з цим постає необхідність трансформації методики підсумкового та проміжного тестового контролю засвоєних знань на паперових носіях на використання більш ефективних та продиктованих вимогою часу засобів, а саме on-line тестування. По-

перше, для самого студента, це можливість самостійно отримати результат при засвоєнні певного обсягу теоретичних знань. Це може бути лекційний матеріал, різного роду матеріали для самостійного опрацювання, або ж виконання індивідуального завдання, що пропонується студенту викладачем. Давно не секрет, що у закладах вищої освіти, у всьому світі, згідно з вимогами систем освітнього процесу, навчальні досягнення студентів оцінюються за допомогою електронних тестів.

Важливу роль під час організації освітнього процесу, маючи у підґрунті будь-яку з освітніх технологій, відіграє контроль вихідного рівня знань майбутнього фахівця. Процедура контролю, в процесі здійснення освітнього процесу, виконує функцію констатації факту, а саме факт якісної готовності до виконання професійних обов'язків.

Прихильність до освітнього ресурсу у вигляді комп'ютерних тестів стрімко зростає, тому дистанційне тестування є невід'ємною складовою навчального процесу та допоміжним засобом безперервного контролю знань студентів. Тестовий контроль якості знань у порівнянні з іншими засобами контролю має низку вагомих переваг:

- 1) може бути застосовним до всіх стадій процесу навчання;
- 2) має високий ступінь об'єктивності (при забезпеченні умов індивідуальності виконання завдань здобувачем) з чого слідує позитивний стимулюючий вплив на освітню діяльність здобувачів;
- 3) може бути використаний не лише з метою контролю знань, умінь і навичок студентів, а й для підвищення якості професійної підготовки здобувачів у цілому у вигляді тестового самоконтролю [3,7].

Отже, дистанційне тестування є не лише засобом для отримання необхідної інформації щодо динаміки процесів, що протікають у закладах вищої освіти, воно паралельно виконує функцію мотивації до навчання, а, отже, здатне певним чином скеровувати пізнавальну діяльність здобувачів.

Треба зазначити, що поняття дистанційного навчання нерозривно пов'язане з інформаційною компетентністю хоча б на початковому рівні. Студент має вміти:

1. знаходити джерела інформації відповідно до освітніх завдань;
2. виділяти надійні достовірні джерела інформації;
3. обробляти та систематизувати інформацію за визначеною структурою;
4. приймати певні рішення на основі знайденої інформації;
5. подавати інформацію в зазначеному вигляді (довідь, творча робота, кейс, портфоліо і т.д.);
6. обґрунтувати свій вибір, систематизацію та прийняті рішення, використовуючи власну комунікативну компетентність [1,9].

Проте варто зазначити, що поряд із великою кількістю переваг дистанційне навчання має й чимало недоліків. Багато дослідників схиляються до думки про те, що однією з негативних сторін дистанційного навчання є відсутність особистого спілкування з викладачем, а також спілкування з іншими студентами. Нині ця проблема має чимало варіантів розв'язання – електронна пошта, телефон, програми відеоконференцій і т.д. Іноді не обов'язково перебувати поряд, щоб мати можливість спілкуватися особисто. Але координація такого спілкування, його повноцінне технічне забезпечення не завжди задовільні.

На нашу думку, дистанційне навчання для викладачів і студентів саме медичних закладів вищої освіти є не стільки перевагою, як вимушеною необхідністю, зокрема в умовах, що склалися під час пандемії та в період дії воєнного стану на території України. Особливо важко адаптуватися та пристосуватися до дистанційного навчання майбутнім лікарям першого року навчання. Якщо старші курси вже мали можливість ознайомитися зі специфікою дистанційної форми, то студенти-першокурсники, які вступили до закладів вищої освіти у 2020 р., приходять зі школи, з аудиторної форми занять, де все було звично. І тому їм потрібен час, щоб адаптуватися: можливо, переглянути методи підготовки до занять та їхні критерії, виробити свій темп навчання і т.д.

Оскільки при дистанційному навчанні особистий контакт студентів один з одним і з викладачами досить специфічний, така форма навчання не підходить для розвитку комунікабельності, упевненості, навичок роботи в команді. Комунікація в процесі дистанційного навчання – це не просто процес спілкування, вона модифікується в процес спрямованого спілкування, метою якого служить отримання інформації для подальшого досягнення результату [5,6].

Якщо говорити про студентів медичних закладів освіти, то треба наголосити на тому, що комунікативна компетентність майбутніх лікарів є однією з основних компетентностей лікаря. Лікар мусить уміти правильно, з медичної точки зору, пояснити пацієнту симптоматику й наслідки того чи іншого захворювання, донести інформацію про важливість своєчасної діагностики з використанням різних її методів і технологій, а також уміти викликати довіру в пацієнта щодо застосування призначеного лікарем лікування. Також украй важливим для професійного зростання є спілкування в колективі, взаємообмін лікарським досвідом, виступи на конференціях, симпозіумах, де комунікабельність і комунікативна компетентність крокують поруч [2].

На основі вищесказаного варто наголосити, що дистанційне навчання у закладах вищої освіти України не є різновидом або вдосконаленою формою заочного навчання, оскільки це є нова,

самостійна, динамічна у своєму прогресі форма навчання, яка володіє значними потенційними можливостями. Дистанційне навчання майбутніх лікарів може бути основою безперервного професійного розвитку, що спрямований на оволодіння вже сформованими фахівцями навичок самостійної освітньої роботи а також на вдосконалення уже наявних ключових компетентностей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, нашу думку, дистанційне навчання в медичних закладах вищої освіти при чисельних його перевагах, що були виділені великою кількістю дослідників, має багато невирішених питань. Система дистанційного навчання передбачена для студентів, які добре знають і розуміють свою мету та наполегливо працюють для її досягнення. На сьогодні, зважаючи на пандемію та вимушений крок закладів вищої освіти ввести елементи дистанційного навчання у всіх закладах вищої освіти в Україні, ми все ж приходимо до того, що дуже малий відсоток студентів є свідомими, наполегливими та добре розуміють кінцеву мету свого «довгого шляху» навчання. Особливо багато таких студентів на перших курсах. Крім того, 40-50 % студентів першого року навчання не мають належного рівня інформаційної компетентності та інформаційної грамотності задля повноцінного включення в дистанційну форму навчання. Продиктовані часом вимоги навчили майбутніх абітурієнтів добре грати в різноманітні комп'ютерні ігри, знаходити певні цікаві для них сайти, а от необхідні для навчання навички у них розвинені недостатньо. Також, будучи чесними, треба сказати, що студенти, які вступають на медичні спеціальності після закінчення школи, мають досить слабкі знання базового програмного забезпечення – Microsoft Word та Microsoft Excel. Мусимо погодитися, що для роботи з тестовими завданнями, які є основною формою перевірки знань, умінь та навичок при дистанційній формі навчання, особливі знання комп'ютера не потрібні. Проте плюсуємо за те, що будь-яке тестування, зводить знання студентів до шаблонного рівня. Студент обирає варіант відповіді, який він завчив, або зрозумів, що саме він є правильним по опису завдання, але, як показує практика – обґрунтувати свій вибір не може. Відсутність повноцінної комунікації між викладачем та студентом унеможливує виконання елементарних завдань – дати усно означення поняття, розширено обґрунтувати свою думку чи позицію з приводу того чи того питання, захистити себе у спірних ситуаціях, що виникають тощо.

Список використаних джерел

1. Бичко М.В. *Підготовка майбутніх сімейних лікарів до застосування медичного обладнання в професійній діяльності*: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2021. 293 с.
2. Бичко М. В., Стеценко С.А. Сутність, особливості, переваги й недоліки, контроль якості знань у дистанційній формі навчання студентів закладів вищої медичної освіти. *Реалії, проблеми та перспективи вищої медичної освіти* : матеріали навч.-наук. конф. з міжнар. уч., м. Полтава, 25 бер. 2021. / Укр. мед. стом. акад. Полтава, 2021. С. 23–26.
3. Дистанційне навчання. Переваги та недоліки. URL: <https://www.dli.donetsk.ua/news/2020-06-04-3>.
4. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. URL: <http://uiite.kpi.ua/2019/06/03/1598>.
5. Методичні рекомендації щодо організації дистанційного навчання. URL: http://bkzt.at.ua/METODROBOTA/metodichni_rekomendacii_shhodo_organizacii_dista.pdf.
6. Науменко С.О. Проблема інтерактивного спілкування у дистанційному навчанні. URL: <http://e-ethics-ua.blogspot.com/p/378.html>.
7. Переваги та недоліки дистанційного навчання. URL: <https://kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsijnoho-navchannya>.
8. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
9. Система контролю якості навчання у дистанційному курсі. URL: <http://dl.khadi.kharkov.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=37553#ch5707>.
10. Татарчук Г.М. Інституціоналізація дистанційного навчання: Соціологічний аспект. URL: <https://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-distantsionogo-obucheniya-sotsiologicheskii-aspekt>.

References

1. Bychko M.V. *Pidhotovka maibutnix simeinykh likariv do zastosuvannya medychnoho obladdnannya v profesiinii diialnosti*: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Khmelnytskyi, 2021. 293 s.
2. Bychko M. V., Stetsenko S.A. *Sutnist, osoblyvosti, perevahy u nedoliky, kontrol yakosti znan u dystantsiinii formi navchannya studentiv zakladiv vyshchoi medychnoi osvity. Realii, problemy ta perspektivy vyshchoi medychnoi osvity* : materialy navch.-nauk. konf. z mizhnar. uch., m. Poltava, 25 ber. 2021. / Ukr. med. stom. akad. Poltava, 2021. S. 23–26.
3. *Dystantsiine navchannya. Perevahy ta nedoliky*. URL: <https://www.dli.donetsk.ua/news/2020-06-04-3>.
4. *Kontseptsiia rozvytku dystantsiinoi osvity v Ukraini*. URL: <http://uiite.kpi.ua/2019/06/03/1598/>.
5. *Metodychni rekomendatsii shhodo orhanizatsii dystantsiinoho navchannya*. URL: http://bkzt.at.ua/METODROBOTA/metodichni_rekomendacii_shhodo_organizacii_dista.pdf.
6. *Naumenko S.O. Problema interaktyvnoho spilkuvannya u dystantsiinomu navchanni*. URL: <http://e-ethics-ua.blogspot.com/p/378.html>.
7. *Perevahy ta nedoliky dystantsiinoho navchannya*. URL: <https://kerivnyk.info/perevahy-ta-nedoliky-dystantsijnoho-navchannya>.

8. Pro Natsionalnu stratehiiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
9. Systema kontroliu yakosti navchannia u dystantsiinomu kursi. URL: <http://dl.khadi.kharkov.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=37553#ch5707>.
10. Tatarchuk H.M. Instytutsionalizatsiia dystantsiinoho navchannia: Sotsiologichnyi aspekt. URL: <https://www.dissercat.com/content/institutsionalizatsiya-distantsionnogo-obucheniya-sotsiologicheskii-aspekt>.